

единицах своей структурой и составом. Лингвистические источники утверждают, что большинство придаточные предложений, количество и степень в таджикском языке обычно встречаются перед главное предложение или действия. В современном английском языке, наоборот, придаточные предложения количество и степени всегда ставятся в конце или после главное предложения.

Ключевые слова: придаточные предложения количество и степень количество и степень, придаточные предложения причина, сложный, производный, простой, составной, предложение, грамматика, категория, язык, лингвистика, придаточное предложения, придаточное предложение времени, подлежащее, сказуемое, определение, различия, глагол, главные члены предложения, простое предложение.

THE PECULIARITY USE OF SUBORDINATE CLAUSES IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article deals with the use subordinate clauses in English and Tajik language. In his article, the author tried to study deeply and in detail to all aspects of the current problem. It should be noted that this topic is one of the most difficult and complex topics of grammar and differs from other problems of syntactic according to their structure and composition. Linguistic sources state that most subordinate clauses of quantity and degree in the Tajik language usually comes before main clause or action. On the other hand, in modern English, the adverbial clause of quantity and degree comes at the end or after the main clause.

Keywords: adverbial clause of quantity and degree, adverbial clause of reason, simple, compound, sentence, grammar; category, language, linguistics, subordinate clause, adverbial clause of time, subject, predicate, attribute, differentiation, verb, main clause, simple sentence.

Сведение об авторе:

Давлатов Назримад Муродзода - соискатель кафедры лингвистики и сопоставительной типологии, Таджикского государственного педагогического университет имени Садриддина Айни. Электронная почта: nazir-davlat@bk.ru, тел: (+992) 981022494

About the author:

Davlatov Nazrimad Murodzoda – researcher of the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. E – mail: nazir-davlat@bk.ru, Phone: (+992) 981022494

УДК 809.155.0:802.0

КАЛИМАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ЧЕНАКИ АНДОЗА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (аз рӯи асари «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ)

Сафарова Р.Б.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бояд қайд кард, ки ҳаргуна забон дорои сохтору шакли махсуси худ мебошад, ки бо меъёрҳову қоидаҳои худ дар замони ҷаҳоншавӣ ва иттилоотӣ амал мекунад. Дар ин замина чунин ифодаҳо муҳимияти худро дар ягон марҳилаи таърихӣ аз даст наводааст.

Вобаста ба мавзӯи мазкур ифодаҳои ченаки дарозӣ аз қабилӣ дигар ифодаҳоест, ки то замони мо ба таври томи худ дар забон мавҷеъ пайдо кардааст. Зимни таҳлилҳои илмӣ забонӣ ифодаҳои ченаки дарозӣ дар соҳаҳои гуногун шаклҳои мухталифро ба вуҷуд овард.

Дар рафти таҳқиқи мавзӯи мазкур ифодаҳои ченаки дарозиро ба ду шакл ҷудо намудем:

- ифодаи ченаки дарозӣ дар забони гуфтугӯӣ;
- ифодаи ченаки дарозӣ дар забони адабӣ (китобӣ).

Боиси қайд аст, ки аз замонҳои қадим одамон дар баробари дигар ченакҳои андозаи ашӯро ҳам чен карданд. Ифодаҳои ченаки дарозӣ бештар дар сарчашмаҳои таърихӣ риёзии қадим ба назар мерасад ва дар ҳар давлат унвонҳои гуногуни хоси худро дошт. Ҳатто дар баробари риёзӣ хандаса, кимиёву физика ва илмҳои дақиқ, ченаки дарозӣ дар асарҳои бадеии шоирону нависандагон дарҷ гардиданд. Анъанаи мазкур аз давраҳои нахустини таърихӣ то замони мо ба навгонӣ ва тағйироти мухталиф дучор гардида, меъёри хурдтарини он низ дақиқ муайян шуд.

Ченаки дарозӣ дар замони рӯзмарра, ба мисли чен кардани андозаи замин (замини назди хавлигӣ), хона ва ҳатто масофаи муайяни шикор ва моҳигирӣ лозим аст.

Ифодаи ченаки дарозӣ дар забони адабӣ нисбат ба забони гуфтугӯӣ дақиқтар чен карда мешавад ва ифода меёбанд. Бинобар вобаста ба ин нуқта Устод Айнӣ аз нахустин нависандагони тоҷик мебошад, ки дар асарҳои аришманди худ ченаки дарозиро муфассал ва дақиқ баён намудааст.

Омузиш ва таҳқиқи забони адабиёти шӯравӣ ва ҳозираи тоҷик, аз як тараф, барои муайян намудани хусусиятҳои забони адабии тоҷик, ба вижа воҳидҳои лексикӣ аҳамият дошта бошад, аз тарафи дигар барои такмил ва ошкор намудани раванди инкишофи забони адабии мусири тоҷик аҳамияти бузурги назарӣ ва амалиро дорад. Дар ин замина таҳқиқ ва баррасии забони осори С. Айни, ки яке аз ситораҳои дурахшони илм, адабиёт ва забоншиносии пас аз классикии форсии тоҷикӣ маҳсуб меёбад, на танҳо аз ҷиҳати равшан намудани вижаҳои забони адабии ин давра маводи фаровон медиҳад, балки ба бисёр паҳлуҳои осори адабии ӯ, ба хусус вожаҳои лексикӣ равшанӣ меандозад. С. Айни чун устои барҷастаи сухан бо тасвир кардани таассуроти худ ва ҳаргуна тасвирҳо, ба мисли табиат, ашӯ, мавзеъ, урфу одат, муҳити адабӣ-сиёсӣ, забони омма, хунар ва ғ., дар осори худ бойгари забони адабии тоҷикро инъикос намудааст.

Осори С. Айни дар таърихи афкори бадеӣ чун як донандаи хушзавқи табиӣ ва воқеӣ дар муддати даҳсолаҳо мавриди баррасии донишмандон қарор дода шудааст, аммо ҷиҳатҳои лексикӣ дар осори пурарзиши С. Айни, ба хусус «Ёддоштҳо» аз ҷониби забоншиносони ватаниву хориҷӣ то ҳол пурра таҳқиқ нашудааст. Аксари олимону донишмандон ӯро чун як сухандони барҷаста ва нависандаи осонбаён ва серсоҳа муаррифӣ намуда, ба маҳорати суханварии ӯ баҳои сазовор додаанд. Дар заминаи мазкур забоншиноси тоҷик Ғаффаров Р., чунин гуфтааст: «Фаъолияти устод Айни доир ба забони адабии тоҷик хеле серсоҳа аст. Вай дар солҳои аввали револүтсия (инқилоб) барои эътирофи забони адабии тоҷик ба сифати забони мустақил мубориза бурда, дар айни замон сарчашмаҳои инкишофи онро муайян намуд ва барои ташаккули забони адабии ягона сардорӣ кард, кӯшиш намуд, ки ин асоситарин яроқи маърифат ва маданият ҳамеша покиза ва тавоно бошад, то ки вазифаи чамбиятии худро сари вақт ва хушсифат адо карда тавонад» [3, с.6].

Ҳамчунин «Ёддоштҳо»-и С. Айни аз ҷониби мутарҷимони касбии англис Чон Р. Перри ва Речел Лехр ба забони англисӣ тарҷума шудааст. Мутарҷимон дар тарҷумаи асари мазкур кӯшиш намуданд то услуби С. Айниро нигоҳдоранд ва онро ба хонандаи англисзабон пурра шинос намоянд. Дар бисёр мавридҳо тарҷумаи англисӣ мазмуну маънои «Ёддоштҳо» тобиши дигар дорад ва мо онҳоро дар мақолаи мазкур мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор додем. Дар тарҷумаи калимаҳои ифодакунандаи андоза, масофа ва ченаки масофа мутарҷимон калимаҳои зиёдро, тибқи мантиқ ва маънои ҷумла, ба мисли фарсах – *farsakh* (ба англисӣ *mile*), дар наздикии соҳил - *on the banks*, байни - *running through* (аммо маънои аслиашро ифода намекунад) ва ғайра ба қор бурдаанд. Масалан, «Деҳаи Соктаре. Ин деҳа аз тобеоти райони Ғиждувон буда, **як фарсах – 8 километр** дуртар аз маркази район ва дар тарафи **шарқии** он дар канори дарёи Зарафшон воқеъ аст. Азбаски ин деҳа **дар наздикии** дарёи Зарафшон воқеъ шудааст ва аз **байни деҳа** ҳам ба номи Мазрангон як ҷуи калон мегузарад, сероб ва обод буда, бештарини ҳавлиҳояш рӯйидаричадор, чорбоғнок ва пурмева аст. Заминҳои ин деҳа ҳосилхез буда, дар онҳо киштҳои гуногун мерасиданд ва аз шолӣ гирифта то сабзавот, ки киштҳои серобиталаб мебошанд, дар ин деҳа кишта мешуданд» [1, с.6]. «The village of Sektare was in the province of Ghijduvon, **one farsakh (five miles) east** of the town of that name **on the banks** of the Zarafshon river. Because of its site, since it also had a fair-sized canal, the Mazrangon, **running through**, it, Sektare was fertile and productive, and most of its houses boasted walled gardens with plenty of fruits trees. The fields around this village were rich and produced a varied crop, including rice and vegetables, which require a great deal of water» [8, с. 42].

Таркиби луғавӣ яке аз муҳимтарин шакли забонӣ мебошад, ки мувофиқи мақсад ва рангоранг нишон додани фикри муаллиф дар асар маҳсуб меёбад. Садриддин Айни, ки заминагузори асосии наганҳо адабиёти нави тоҷик, балки забони адабии ҳозираи тоҷик ба ҳисоб меравад, дар офаридани осори худ теъдоди зиёди калимаҳоро истифода намудааст.

Бояд таъкид кард, ки Садриддин Айни нахустин шуда, шакли дурусти забонро ба ҷаҳорҷӯба дароварда, таҳлилу таҳқиқоти зиёди илмиро анҷом додааст. Ҳангоми офаридани осори худ Устод Айни вожаҳои калимаҳоро истифода кардааст, ки аз ҷиҳати мазмун ва таркиби луғавӣ, ба мисли воҳидҳои ченаку вақт ғанӣ мебошад. «Ёддоштҳо» дар баробари дигар асарҳои пурмазмунӣ Садриддин Айни на танҳо дорои таркиби луғавии бой, балки дорои мазмуни баланд мебошад. Ӯ барои ҷаззобтар ва муассиртар нишон додани ҳодисаву ҳолатҳои қаҳрамонҳои худ хусусиятҳои луғавиро ба ҳар сураат нишон додааст.

Муҳаққиқи тоҷик С. Ҳалимов роҷеъ ба луғатнигорӣ Устод Айни асари ҷудогона таҳти унвони «С. Айни – лексикограф» бахшидааст. Дар асари мазкур ӯ С. Айниро ҳамчун донандаи хуб ва луғатнигори варзида номидааст: «Фаъолияти С. Айни дар соҳаи лексикография хеле гуногун аст. Вай худаш луғат менависад ва тарҳи онро мекашад. Садҳо ва ҳазорон калима ва ибораҳоро аз забони зинда дар асарҳояш гирд оварда шарҳ ҳам медиҳад» [5, с. 6].

Месазад гуфт, ки хизмати С. Айни дар луғатнигорӣ басо ҳам бузург аст, зеро ӯ нахустин маротиба луғати тафсилии забони адабии тоҷикро тартиб додааст.

Ҳамчунин «Ёддоштҳо» асари нодиртаринест, ки ба ғайр аз маълумоти шарҳу ҳолӣ, муҳити иҷтимоӣ, сиёсӣ ва адабии шоир (охири асри XIX ва аввали асри XX) ва тасвири манзараҳову

воқеаҳои гуногуни таърихӣ, дорои маълумоти энциклопедӣ мебошад. Дар ин бора донишманди маъруфи тоҷик М. Шукуров чунин ибрози ақида намудааст: «Ҳоло «Ёддоштҳо»-ро энциклопедияи ҳаёти халқи тоҷик дар охириҳои асри XIX меноманд ва дар ҳақиқат чунин аст» [7, с. 55].

Бинобар ин лексикаи асар бо тақозои тасвири табиат, ҳаводису воқеот, тарзи зиндагии халқ, манзараи деҳот ва шаҳрҳо, хусусиятҳои табиӣ ва ҷуғрофӣ мавзӯҳо ва дигар мавзӯҳои дар бар мегирад. Дар «Ёддоштҳо» вожаҳои истилоҳоти соҳаҳои мухталифи илму фан, ҳунармандӣ, фарҳанг, динӣ-мазҳабӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ғайра ба назар мерасанд. Бояд зикр намуд, ки таснифоти мавзӯи лексикаи «Ёддоштҳо» вижаҳои қорбурди луғату истилоҳоти замони нависандаро инъикос намуда, ба ташаккул ва таҳаввули таркиби луғавии забони ҳозираи тоҷик заминаи бунёдӣ гузоштааст. С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» сухани тасвириро тавассути тасвири мавзӯҳои гуногуни иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, мазҳабӣ, табиӣ, ҷуғрофӣ ва соири паҳлуҳои ҳаёти маънавӣ ва иқтисодии нахустин давраи шӯравиро тасвир намудааст. Зимни мавзӯҳои мазкур таснифи таҳқиқ намудани лексикаи он ба мақсад мувофиқ аст, зеро ба ин васила ба масъалаи ташаккул ва таҳаввули маъноии бисёре аз воҳидҳои луғавии ҷӣ аз лиҳози маънии луғавӣ ва ҷӣ аз лиҳози маънии истилоҳӣ метавон равшанӣ андохт.

Таҳлили дақиқ ва илмӣ таснифи лексикаи «Ёддоштҳо» ба воситаи гуруҳҳои чун истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ, истилоҳоти иқтисодӣ, истилоҳоти динӣ-ирфонӣ, истилоҳоти иқтисодӣ, истилоҳоти илмӣ-фанӣ, истилоҳоти меъморӣ ва сохтмонӣ, калимаҳои ифодакунандаи қасбу ҳунар ва шӯғл, калимаҳои ифодакунандаи анвои ғизо, калимаҳои ифодакунандаи марбут ба солшуморӣ, калимаҳои ифодакунандаи ҳаводиси табиӣ, самт ва ченаки масофа, калимаҳои ифодакунандаи намудҳои варзиш ва ғайра таҳқиқ мешаванд:

С. Айнӣ вожаҳои, ки андоза, масофа ва ҳаҷми ашёҳои ифода намудааст, ки дар «Ёддоштҳо» мавқеи қалон додааст. Ҳамчунин ин масъалаи шаҳодати онро дорад, ки С. Айнӣ қисматҳои зиёди Осиёи Миёнаву Руссия сафар намудааст. Зимни сафарҳои худ ӯ бо вучуди намуди зоҳирии мавзӯҳои ашё ба масофа, вазн ва шакли он диққати махсус додааст. Ба қавли ӯ «-Якта-якта баркашидам. Дар тарозу санги *чоряки (дукилоғӣ)* монда баркашидам. Вақте ки ҳар тарозуро ба ҷувол меандоштам, дар як тараф як дона ғӯза мемондам. Баъд аз баркашида шудани ғӯза, он ғӯзаҳои барои гум нашудани шумур мондагӣоямро шумурда дидам, як бистаку чор (24)-та баромад. Ин як бистаку чор чорак гуфтанд аст. Охир, шумо 16 **чорак** баровардед»

Масофаи ӯ аз як мавзӯ ба мавзӯи дигар, аз як шаҳр ба шаҳри дигарро бо вожаҳои *рӯз, шаб, шабонарӯз, нисфирӯзӣ* шарҳ додааст.

Ҳарчанд баёни ин масъала ба шакли сода аз ҷониби муаллиф навишта шудааст, калимаҳои *фарсанг, газ, ариш, чакрим, фарсах*. Масалан, «Деҳаи Соқтаре. Ин деҳа аз тобеоти райони Ғиждувон буда, як *фарсах* – 8 километр дуртар аз маркази район ва дар тарафи шарқии он дар қанори дарёи Зарафшон воқеъ аст. Азбаски ин деҳа дар наздикии дарёи Зарафшон воқеъ шудааст ва аз байни деҳа ҳам ба номи Мазрангон як ҷӯйи қалон мегузарад, сероб ва обод буда, бештари хавлиҳояш рӯйидаричадор, чорбоғнок ва пурмева аст» [1, с. 5]. Мутарҷимон калимаи фарсахро айнан дар англисӣ менависанд ва онро ба 5 километр (дар Аврупову Амрико *мил* аст) баробар мекунад: «The village of Sektare was in the province of Ghijduvon one *farsakh* (five miles) east of the town of that name, on the banks of the Zarafshon river. Because of its site and since this also had a fair-sized canal, the Mazrangon, running through it, Sektare was fertile and productive, and most of its houses boasted walled gardens with plenty of fruit trees» [8, с. 31].

Вожаи *ваҷаб* низ дар забони Устод Айнӣ бисёр истифода шудааст, ки то замони ҳозира дар забони гуфтугӯии мардуми тоҷик роиҷ аст. Нависанда вожаи мазкурро чунин шарҳ додааст: «Устои ҳалвогар ба қоргарони худ: -Ақнун бас, – гуфт ва худ қорди қалонро ба даст гирифта он халқро ба дарозии *як ваҷаб-як ваҷаб* бурд ва яке аз он лӯндаҳоро дар тарозуе, ки дар як гӯшаи он суфа истода буд, ниҳода баркашид, ҳалво қадаре сабук баромад. Аз як лӯндаи дигар қадаре ҷудо карда ба болои он монда баркашашро баробар кард».

Дар баробари вожаҳои ифодакунандаи ченаку вақт ва масофа дар «Ёддоштҳо» вожаи *газ* бисёр ба қор бурда шудааст, ки бештар андозаи заминро муайян кардааст: «Вақте, ки қор сар шуда ҳар даҳа аз саҳни худ тахминан *як-ду газ замин* кофта буд, ки рӯз ҳам торик шуда омад ва бо фармоиши аминон пойқорон ба ҳашарчиён нидо дардоданд, ки: "имрӯз қор тамома, фардо барвақттар ба қор оянд, вагарна, "бокипулӣ" хоҳанд дод». Ана, рафти қор ҳамин тарз аст, – гуфт падар, дар охири сухани худ» [1, с. 92].

Пас месазад гуфт, ки вожаҳои ифодакунандаи ченак ва масофа дар китобҳои насрӣ нисбат ба маҷмӯаҳои назмӣ бештар ба назар мерасанд. Дар байни нависандагонӣ солҳои 20-30-уми асри осори С. Айнӣ нисбат ба нависандагонӣ бештар буда, ҳар қадомашон ҷойгоҳи хосро ишғол кардааст.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо, Душанбе, 2009, 679 с.

2. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ. 11, китоби дуҷум, 498 с.
3. Гаффор Р. Устоди бузурги сухан, Душанбе: Дониш, 1978, 62 с.
4. Нестеренко С. Новый алфавит // Коммунист Таджикистана, 18 июня 1939, 2 с.
5. Ҳалимов С. С. Айнӣ - лексикограф, Душанбе, 1964, 61 с.
6. Проект нового таджикского алфавита // Коммунист Таджикистана, 4 июля 1939, 3 с.
7. Шукуров М. Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии «Ёддоштҳо»-и Устод С.Айнӣ, Душанбе: Дониш, 1966, 252 с.
8. John. R. Lehr. Rachel Lehr. The Sands of Oxus, USA: California, 1998, 269 p.

ИЗМЕРЕНИЕ ДЛИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (на основе «Воспоминания» в С. Айнӣ)

В этой статье автор анализирует сроки измерения длины. В процессе развития языка лингвистами и исследователями изучаются любые единицы и выражения языковых частей, одним из которых является мера длины.

Со временем эти единицы и выражения вошли в состав произведений таджикских и современных персидских писателей, одним из которых является «Воспоминания» Сариддина Айнӣ.

Ключевые слова: измерение длины, произведения, английский язык, экспрессия, исследователь, литературные источники, лингвист, исследователь, исследователь.

LENGTH MEASUREMENT IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES (based on "Remembrance" S. Ayni)

In this article, the author analyzes the timing measurement. In the process of language development, linguists and researchers study any units and expressions of language parts, one of which is a measure of length.

Over time, these units and expressions became the part of the works of Tajik and modern Persian writers, one of which is "Memoirs" by Sariddin Aini.

Keywords: measurement of length, works, English, expression, researcher, literary sources, linguist, researcher, researcher.

Сведения об авторе:

Сафарова Рухшона Бегназаровна – ассистент кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан Тел.: (+992 907022983, Электронная почта: Raksana@list.ru

About the autor:

Safarova Rukhshona Begnazarovna - Assistant of the Department of Foreign Languages of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan Тел.: (+992 907022983, E-mail: Raksana@list.ru

КОРБУРДИ МУРОДИФОТИ АРАБӢ ДАР ЛАҲЧАӢИ ҶАНУБИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Раҷабов А.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Мувофиқи нигоштаи муҳаққиқон мафҳуми муродифот ё синонимия (юн. *synonymia* - ҳамномӣ) назар ба муродиф ва ё синоним (юн. *synonymos*- ҳамном) васеътар буда, ҳаммаъноӣ ва ё наздикмаъноӣи вохидҳои сатҳҳои мухталифи забонро дар бар мегирад.

Бояд гуфт, ки дар мавриди таҳлили муродифот истилоҳи силсилаи муродифӣ мавҷуд аст, ки онро сарфи назар намудан нашоёд. Маҷмӯи калимаҳои бо ҳам синонимро силсилаи муродифӣ меноманд. Дар силсилаи муродифҳо, одатан, калимаҳо бо яке аз маъноҳои луғавӣ худ бо ҳам алоқаманд шуда, бо арзишҳои хосаи худ аз ҳам тафовут доранд. Дар силсилаи муродифӣ яке аз калимаҳо маънои умумиро, ки робитаи байни калимаҳои ба ҳам муродифро ба вучуд меоварад, нисбатан пурратар дар бар гирифтааст. Ин калима **сарсилсилаи муродифӣ** ном дорад. Сарсилсила аз ҷиҳати хосиятҳои барҷастаи умумиистеъмол, мӯътадилоҳанг ва оммафаҳм будани худ тафовут дошта, дар мавридҳои зиёд калимаҳои дигари силсиларо дар матн иваз карда метавонад [1, с.79].

Зикр кардан зарур аст, ки ин хусусиятҳо ба муродифоти мансуб ба маводи шеваҳо низ дахл дорад. Махсусан, қорбурди ин қабати семантикӣ фаровон ба ҷашм мерасад. Ин аст, ки дар ин мақола рӯйи ин масъала баҳс сурат гирифта аст.

Ҳоло барои далел чанд мисол меоварем: **аблаҳ** (Шк.) аблаҳ, беақл, нодон, гӯл; бемаънӣ: *одамой аблаҳ ай зан бафо металаба* (Нр.); **абох** 1) (Вқ.) нодон, сода, содалавҳ; бефаҳм, гаранг: *ма итари-да абоҳи бадум, фаҳм намерам* (Яр.); 2. (Вд.,Ск.) *суханрав; ахмақ; и одами абоҳ-ай, ҳар ке бьга мерав* (Вд.); **абох қадан а) табоҳ** (бад) қадан: *и ҳамсойа-му мо-ра ҳол-мун-а абоҳ қад-ку* (Қу); б) *шарманда (шармсор) қадан: мо-ра абоҳ накъ да пеши мардъм* (Ҳум.); 2) (Ҷк.) *дамдӯзд, хаппак;*